

Lapse käsi Riigikogu käes

Aivar Jarne (RiTo 4), Riigikogu Toimetiste peatoimetaja, Riigikogu Kantselei pressitalituse juhataja

Rahvastikuprobleemidega toimetulekuks peab kogu Lääne kultuuripiirkond ning iga maa omaette mõtlema, kuidas stimuleerida sündimust ning suurendada lapse väärtust perekonna ja vanemate jaoks.

Kuulun riskirühma. Olen 38-aastane ning statistika järgi on minu põlvkonna inimesi ehk 30–39-aastasi üle kuuendiku vähem kui kümme aastat tagasi. Ka minu pere kuulub riskirühma, sest abikaasa on minuga ühes riskirühmas ning kaks last veelgi riskantsemas rühmas, nende eakaaslasti on ainult 60% kümne aasta taguse ajaga võrreldes.

Meid on vähe, meie lapsi on vähe. Mis tähendab, et ka nende lapsi võib olla vähe ning seetõttu ei saa neile rajada näiteks erilist kõrge pensioni lootust.

Seepärast olen jälginud huviga pere- ja rahvastikuteemalisi arutelusid nii ühiskonnas, ajakirjanduses kui ka loomulikult Riigikogus. Ja just siin demograafiateemalisel riikliku tähtsusega küsimuse arutelul 11. novembril tões rahvastikuminister Paul-Eerik Rummo, et kui praegused vähesed lapsed jõuavad järglaste saamise ikka, hakkab sündide vähesuse pilt korduma nagu halvas unenäos. "Selle vastu me täna enam ei saa," kõlas tema suust kurb tõde.

Kadunud põlvkond

Järelikult on praeguste 30-aastaste ja meie järglaste põlvkond kantud n-ö kadunud põlvkonna hulka. Kas meie pärast on tühjad suurte spordihallide tribüünid ja publikumenuta suurkanterid? Kui Siim Kallas rääkis erilisest tundeist sellise lihtsa asja juures kui lapse käe ulatamine oma vanemale, siis ei ole just meie põlvkond seda rõõmu palju pakkuda suutnud. Õnneks on eelnevad ja loodetavasti ka järeltulevad põlvkonnad andmas suuremat panust. Kuid ainult veidi.

Rahvastikuteadlased on Eesti puhul välja toonud üsna trööstitu pildi. Rahvastiku aluspüramiid, mis peab olema alt laiem ehk noored peaksid moodustama rahvast suurema osa, on altpoolt hoopis õõnes. Küllalt suured on praegu keskealiste, kuid siiski juba pensionieale lähenevate inimeste rühmad, kelle kanda on majandus ja üldine toimetulek. Nendele pakub lähitulevikus mõningat leevendust 15–19-aastaste, peatselt tööjõuturule sisenejate üsna suur rühm.

2000. aasta rahvaloendusest alates on Eesti elanikkond vähenenud igal aastal ligikaudu 6000 inimese võrra. Eesti iive on negatiivne, sest iga 1000 inimese kohta tuleb praegu 15 surma ja ainult 10 sündi. Üksnes tänavu on see vahe jäänud väiksemaks, kuid suremus on ikka veel sündimusest ees.

On välja arvatud, et Eestis eeldab rahvastiku taastootmine 2,1 last iga viljakas eas naise kohta. Kui soovida rahvaarvu kasvu, siis veelgi enam. Praegu on see kahjuks ainult 1,2. Teame veel seda, et naised on hakanud hiljem sünnitama ning järgmiste laste sünnitamiseks ei jätku enam bioloogiliselt sobivas vanuses naisi. Teame, et praegu on ühe pensionäri kohta kolm töötajat, aastaks 2040 on neid ainult poolteist, seega kaks korda vähem. Paari inim põlve pärast on pool Euroopa elanikkonnast vanemad kui 50 aastat. Euroopa Liidu riikides on viimase 40 aasta jooksul keskmine eluiga pikenenud meestel 7 ja naistel 8 aasta võrra. Seepärast pole imeks pandav, et Bismarcki välja mõeldud sotsiaalkindlustuse süsteemile, kus töötajate maksudest kaetakse vanurite pensionikulud, otsitakse peaaegu kõikjal alternatiivi. Süsteem, mis oli mõeldud toimima ühiskonnas, kus keskmine eluiga on alla 60 aasta ning perekonnas lapsi 4–5, ei toimi enam riigis, kus keskmine vanus läheneb 80 eluaastale ning peres on ainult 2 last.

Kuid me pole nende muredega maailmas üksi. Meie eripära seisneb selles, et meid on nii vähe.

Laps kui kaup

Heaoluühiskonnad seisavad samasuguste, teinekord ehk veelgi hullemate probleemide ees. Nemad rehkendavad oma rahvaarvu vähenemist miljonites. Saksamaal näiteks elab sajandi keskel prognoosi kohaselt paarikümne miljoni inimese võrra vähem kui praegu. Ühendriikide konservatiivne poliitik ja analüütik Patrick Buchanan võrdleb oma uues raamatus "Lääne surm" praegu toimuvat koguni keskaja katkuepideemiaga, mil Euroopa rahvaid tabas samasugune häving.

Igal juhul näitab praegune statistika, et Euroopa Liidu riikides on iive negatiivne. Positiivne iive on Euroopas ainult Türgis, Albaanias ja Islandil, kus seda selgitatakse põhiliselt traditsiooniliste hoiakute püsimisega. Suhteliselt heast sündimusest saab rääkida siiski mõnes Euroopa Liidu riigis, seejuures Prantsusmaa, Põhjamaade ja Hollandi puhul põhjendatakse seda teadliku poliitika rakendamisega ehk sellega, mille vajalikkusest on hakatud rääkima ka Eestis.

Demograafid seletavad sündimust enamasti majanduslikult. 1990. aastate teisel poolel Euroopa riikides ekspertrühma Perekond & Töö koordineerimisel läbi viidud uurimused näitasid, et kui naine seataks valiku ette, kas jätkata koduperenaisena ning pühenduda üksnes kodule ja lastele või teha ametialast karjääri ja kui vaja, siis selle nimel ka lastest loobuda, otsustaksid praegused Euroopa naised sageli just tööalase karjääri kasuks.

Väidetavalt on vanemad hakanud ihkama saada lapsi nagu kõiki muid kaupu. Loomulikult armastavad vanemad oma lapsi ja hoiavad neid, kuid nad ei armasta neid kõige muu hea arvel. Lapse ülalpidamiskulud koosnevad mitmest osast: otsestest kuludest toidule, riietusele, majutusele ja haridusele ning vanemate, eriti ema loobumiskulust, mille moodustab lapse kasvatamisega kaotatud aeg ja sissetulek. Laps tasub selle armastuse näol, mida ta vanemates äratav, ning võib-olla toetab vanemaid ka siis, kui nood ei ole enam võimelised ise endale elatist teenima. Kuid laste kasvatamine kujutab endast ikkagi ühesuunalist kulu vanematelt lastele, mille nimel vanemad peavad teisi kulusid vähendama.

Silmapaistev ühiskonnaanalüütik Francis Fukuyama, kes on esinenud ka Eestis, toob oma raamatus "Suur vapustus" sellega seoses esile mitmeid suundumusi. Nüüdisaegses infoühiskonnas on laste kasvatamise otsesed ja vanemate loobumisega seotud kulud märgatavalt suurenenud. Kui rikkus, teisisõnu sissetulek elaniku kohta kasvab ning majandus kujuneb tehnoloogiliselt keerukamaks, muutuvad oskused ja haridus noorele inimesele üha tähtsamaks. Mõnes vaeses riigis nagu India võivad lapsed tööle asudes hakata majanduslikku kasu tooma juba 7–8-aastaselt. Lääne ühiskonnas aga nii noortele tasustatavat tööd peaaegu ei leidu ning üha vähem on seda isegi keskkooli lõpetanuile. Laste õpetamine ülikoolides võtab aga vanematelt veelgi ressursse. Samal ajal kui lapse vanematel, eriti emal, on suurenenud võimalused töötada ja teenida kõrgemat palka, läheks naistele kuude- või aastatepikkune lastega kodus viibimine maksma sadu tuhandeid dollareid. Bioloogilistel põhjustel taotlevad vanemad küll maksimaalset järeltulijate arvu, kuid käituvad samas mõistuspärase olenditena ja teavad, et nende lastel läheb elus hästi ainult siis, kui nad on varustatud tarvilike oskuste, hariduse ja muude nüüdisaja ühiskonnas elamiseks vajalike vahenditega.

Muidugi on säärase lääneliku malli kõrval ka muid seletusi. Need on seotud peamiselt kultuuri või isegi usu mõjuga. On ju nendessamades heaoluühiskondades aset leidnud sõjajärgne nn beebibuum, mida põhjendatakse vajadusega ümbritseda end pärast raskeid ja murrangulisi aastaid perekondliku turvalisuse ja mugavusega. Ühendriikides leidub kogukondi nagu hassiidid ja mormoonid, kelle hulgas on sündimus märksa kõrgem riigi keskmisest, sest suured pered käivad kokku nende usuliste veendumustega. Itaaliale võib küll ette heita, et seal valitseb nn amoraalne familism, kus ühiskond pole võimeline tegutsema ühiste hüvede nimel, mis jäävad väljapoole tuumikperekonda. Kuid see-eest elavad paljud itaallased kuni abiellumiseni koos vanematega ja pärast abiellumist samas majas või kvartalis. Abielulahutuste arv on 16 protsenti, poole väiksem kui Prantsusmaal või Inglismaal. Itaalia pered on lasterikkad, eriti Lõuna-Itaalias. Ja kui veel mitu põlvkonda elab ühe katuse all, siis näemegi peremudelit, mis toimis ka Eestis veel eelmise sajandi esimestel kümnenditel. Kuid sajandite kogemus ei pruugi veenda meid enam 21. sajandil, mil muutused perepoliitikas on olnud väga drastilised.

Keda aidata?

Eesti Vabariigi laste- ja perepoliitika kontseptsiooni põhjal juhindub riik perepoliitika kujundamisel ja teostamisel põhimõtetest, et kõigis lapsi ja lastega peresid puudutavates otsustes ja ettevõtmistes seab riik esikohale lapse ja tema pere huvid, vajadused ja heaolu. Riik tagab kõigile Eestis elavatele lastele võrdsed õigused ja võimaluste võrdsuse.

Kahjuks jääb perepoliitika konkreetsemate eesmärkide sõnastus veidi häguseks. Sageli nähakse ainsa eesmärgina sündimuskõvera tõusu, selle järgi kiputakse andma hinnanguid ka lastega peredele suunatud toetuste ja teenuste tõhususele. Kuid kõike seda ei saa vaadata lahus näiteks naiste aktiivsest tööhõivepoliitikast. Tegelikult tuleb silmas pidada mitut eesmärki korraga, kirjutab Riigikogu liige Katrin Saks RiTo-s nr 7. Euroopas pole enam kombeks rõhutada otseselt iibe tõstmist eraldi eesmärgina, sest katsed seda toetustega teha ei ole olnud tõhusad. 22 arenenud tööstusriigi paarikümne aasta perepoliitika analüüs

näitas, et toetuste osa sündide kasvus on minimaalne. Lastega perede majandusliku toimetuleku kõrval üritatakse mõjutada sündimuskäitumist ka kaudsete meetmetega, eelkõige tingimuste loomisega pere- ja tööelu ühitamiseks.

Samalaadseid uuringuid on tehtud ka Eestis. Vältimaks hea hariduse saanud Eesti naise sattumist olukorda, kus ta peaks valikut pere või töö vahel kas või teoreetiliselt kaaluma, tuleb rahvastikuministri büroo tellimusel 2001. aastal läbi viidud uuringu "Naine, perekond ja töö" põhjal erilist rõhku pöörata selliste programmide väljatöötamisele, mis lähtuksid eelkõige pereelu ja kutsetöö kokkusobitamise põhimõtetest. Kui väikese lapsega naine ei pea kartma oma töökoha pärast ja töötavate vanemate erivajadusi püütakse maksimaalselt arvestada (näiteks libisevad töögraafikud või kodustöötamise võimalused sellele vanemale, kelle töö seda paremini võimaldab, mõnda aega töötamine osalise tööajaga, ametikoha jagamine kahe töötaja vahel jne), kui igale lapsele on garanteeritud koht heas lasteaias või – sõimes (kaasa arvatud perelasteaiad) ja seda mõistliku tasu eest, kui lapsehoolduspuhkusel võiks ema asemel olla isa või näiteks hoopis vanaema, oleks ehk vähem neid perekondi, kes esimese lapse sünni määramata tuleviku peale edasi lükkavad või teise lapse sünni hoopis plaanidest välja jätavad.

Kuidas aidata?

Mis puudutab sündimuse suurendamist, siis üldiselt rahvastikuteadlased tõdevad, et selles vallas on raske pakkuda töökindlaid meetmeid. Hoolimata sellest, et kogu maailmas, eriti Lääne-Euroopas, töötatakse välja ja rakendatakse mitmesuguseid abinõusid, ei ole kuigi palju näiteid otseste sündimuse stimuleerijate positiivse toime kohta, mistõttu rahvastikuteadlased on selliste toetuste suhtes üsna skeptilised. Tõdetud on, et sündimust toetab ühiskonna positiivne hoiak, lapsesõbralik ja turvaline keskkond, kindlustunne tuleviku suhtes. Tartu Ülikooli emeriitprofessor Ene-Margit Tiit pakub 13. novembri Postimehes, et rahvastikupoliitika peab olema kompleksne ja pidevalt täienenema. "Kui tänu vanemahüvitisele sündimus tõuseb, peab riik olema juba järgmisel aastal valmis lastega peresid täiendavalt toetama, sest kindlasti tekib juurde ka toimetulekuraskustega peresid."

Et riik peaks aktsioonipõhiselt perepoliitikalt üle minema põlvkonnakesksele, on välja öeldud ka Riigikogus. Juba mainitud demograafiaarutelul tõi Riigikogu majanduskomisjoni esimees Mart Opmann esile, et riik peab looma perele sotsiaalse turvalisuse riiklike kulude katmise süsteemi kaudu lapse kasvamisel ja kasvatamisel, haridustee omandamisel. "Selles mõttes näen ohtu, kui riik paneb vanematele juurde koormisi laste lasteaias käimisele, jätab vanemate õlgadele huvialaringid, spordiringid jne. Arvan, et vanemad muutuvad julgemaks pere planeerimisel, kui riik osaleb püsivalt ja põlvkonnakeskselt lapse sünnist täiskasvanuks saamiseni," ütles ta.

Eelneva põhjal pole siiski õige väita, et varasemad Riigikogud pole perepoliitikas midagi teinud. Nõnda kiitis näiteks IX Riigikogu heaks lapsehooldustasu, lasterikaste perede kvartalitoetuse, tõstis üksikvanema ja teise lapse toetust, suurendas sünnitoetust ning lõi maksusoodustused peredele, kus on kolm ja enam last. Nende asjade poolt olid kõik parlamendierakonnad.

Riigikogust sõltub palju. Kuid kindlasti pole demograafiaprobleemide lahendamine ainult Riigikogu võimuses. Ei aita enam ka kogu Eesti pingutused. Nii nagu muudes eluvaldkondades, sõltume pere- ja rahvastikuprobleemide lahendamisel üha enam teistest riikidest.

Selleks, et rahvastikuprobleemidega toime tulla, peab rahvastikuteadlaste meelest kogu lääne kultuuriirkond ja iga maa omaette mõtlema, kuidas stimuleerida sündimust, suurendada lapse väärtust perekonna ja vanemate jaoks. Emotsionaalsest väärtusest üksi jääb väheseks, et kaaluda üles lapse kasvatamisele kulutatud aega ja raha.

Ent niikaua, kui asi jääbki suuresti üksnes emotsionaalsele tasemele, püsib oht, et taas mõni kadunud põlvkond ilmale tuleb. Kui armas lapse käsi vanemate peos ka poleks, peavad tänapäeval seda pihku soojendama muudki asjad kui ainult armastus lapse vastu.